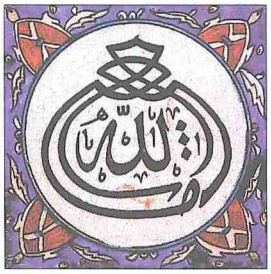

Mâşallah yazılı çini pano

tisna edatı olan "illâ" ile kullanılarak "Allah'ın dilediği hariç" mânasına gelir (el-A'râf 7/188; Yûnus 10/49; el-A'lâ 87/7). Kehf sûresindeki âyette ise (18/39) biri mümin, diğeri münkir iki kişi arasında geçen konuşmada müminin diğerine, "Bahçene girdiğin zaman, 'Mâşallah (Allah dilemiş de olmuş), kuvvet yalnız Allah'a aittir' deseydin!" şeklinde tavsiyede bulunduğu ifade edilir. Bu âyetteki mâşallahın, bahçedeki bütün güzelliklerin Allah'ın iradesiyle meydana geldiğini belirtmeye ve lutfettiği nimetlere karşılık O'na hamdetmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır (krş. Mâtürîdî, vr. 441[b]).

Çeşitli hadis rivayetlerinde mâşallah ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in, hoşa giden bir şeyin görülmesi halinde "mâ şâallah lâ kuvvete illâ billâh" (Allah'ın dilediği olur, bütün güç ve kudret O'na aittir) denilmesini (Beyhakī, *Şu'abü'l-îmân*, IV, 90), ayrıca sabah kalkıldığında veya akşam yatmadan önce "mâ şâallahu kân ve mâ lem yeşe' lem yekün" (Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz) şeklinde dua edilmesini tavsiye ettiği nakledilmektedir (Ebû Dâvûd, "Edeb", 101).

İzmir'de iç kale yolu üzerinde eski bir evin duvarındaki mâşallah yazısı

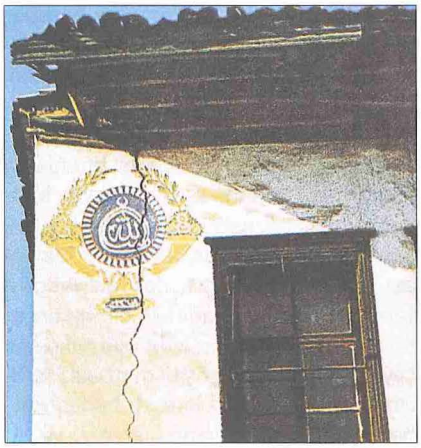

Güzellikleriyle dikkat çeken ve çok beğenilen şeylerin nazardan korunması amacıyla, "Ne güzel, Allah kötü bakışlardan saklasın" anlamında mâşallah demek müslümanlar arasında yaygın bir gelenek haline gelmiştir. Yine nazara karşı küçük çocuklara, güzel binalara vb. yerlere üzerinde mâşallah ibaresi yazılı nazarlıkların takılması da bir âdettir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "şy'e" md.; Ebû Dâvûd, "Edeb", 101; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Ḳur'ân*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 441[b]; Beyhakī, *el-Esmâ' ve'ṣ-ṣıfât*, s. 207-211; a.mlf., *Şu'abü'l-îmân* (nşr. M. Saîd Besyûnî), Beyrut 1410/1990, IV, 90; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Kahire), II, 485; Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, Beyrut 1997, IX, 402-404; Semîh Dügaym, *Mevsû'atü muṣṭalaḥâti 'ilmi'l-kelâmi'l-İslâmî*, Beyrut 1998, I, 646; "Mâshā'allāh", *EI*[2] (İng.), VI, 710.

KÂMİL YAŞAROĞLU

MA'ŞÛK-ı TÛSÎ
(معشوق طوسی)

(ö. V./XI. yüzyılın başları)

Horasanlı bir Türkmen sûfîsi.

IV. (X.) yüzyılın ikinci yarısıyla V. (XI.) yüzyılın başlarında Horasan'da Tûs şehrinde yaşadı ve burada vefat etti. Asıl adı Muhammed olmakla beraber daha çok mânevî hallerin tesiriyle kendinden geçip cezbeli bir şekilde yaşadığından Ma'şûk-ı Tûsî veya Muhammed-i Ma'şûk diye tanınmıştır. Hücvîrî, Horasan sûfîlerini sayarken Ma'şûk'un adını da zikreder, iyi ve güzel bir yaşama tarzı bulunduğunu bildirir (*Keşfü'l-maḥcûb*, s. 216). Muhammed b. Münevver dönemin ünlü sûfîsi Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr'ın onu çok takdir ettiğini, büyük bir zat olduğunu, mânevî bir hali bulunduğunu söyler ve aralarında geçen şu olayı kaydeder: Ebû Saîd, Mihne'den Nîşâbur'a giderken Tûs'a yakın bir köye geldiğinde şehre girmek için bir dervişini göndererek Ma'şûk'tan izin istemiş, ondan izin çıkmadan yola devam edemeyen Ebû Saîd kendisini ziyaret etmiş, Ma'şûk onu güzel bir şekilde karşılayıp bağrına basmış, Tûs'ta dikili bulunan mâneviyat sancağının kısa bir süre sonra Ebû Saîd'in dergâhına dikileceğini söyleyerek onun meşhur bir sûfî olacağını müjdelemiştir (*Esrârü't-tevḥîd*, s. 65-66).

Aynülkudât el-Hemedânî, Muhammed Hammûye ve Ahmed el-Gazzâlî gibi mutasavvıfların Ma'şûk'u çok takdir ettiklerini, kıyamet günü sıddîkıyyet mertebesine ulaşmış velîlerin, "Keşke toprak olsaydık da Ma'şûk üzerimize bassaydı" diyeceklerini kaydeder (*Nâmehâ*, I, 62; II, 171). Attâr ise onu "sır denizi" diye anar (*Mantıku't-tayr*, II, 146). Meczupların aksine güzel giyinen Ma'şûk'un Tûs Camii'nde Ebû Saîd'in bir sohbetine katıldığı, o sırada kendi elbisesine bir düğüm atarak onun dilini bağladığı, bunun üzerine Ebû Saîd'in, "Ey asrın sultanı, ey varlık âleminin serdarı! Bu düğümü çöz, aslında yedi göğü ve yeri bağlamış bulunuyorsun" dediği kaydedilmektedir (Câmî, s. 314). Ma'şûk'un çağdaşı Emîr Ali Abû da meczup Türkmenler'dendi. Câmî, Aynülkudât el-Hemedânî'den naklen bu iki Türkmen şeyhiyle ilgili başka bir menkıbe daha anlatır (*Nefeḥâtü'l-üns*, s. 315).

Ma'şûk-ı Tûsî ve Emîr Ali Abû, meczup olmaları sebebiyle düzgün ibadet hayatı olmayan ilk Türkmen şeyhlerindendir. Daha sonraki dönemlerde Horasan, Mâverâünnehir, Hârizm, İran ve Anadolu'da onlara benzeyen pek çok Türkmen şeyhine rastlanmıştır. Bu tür meczup dervişler bütün müslüman beldelerinde ermiş kişiler olarak kabul edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hücvîrî, *Keşfü'l-maḥcûb*, s. 216; Muhammed b. Münevver, *Esrârü't-tevḥîd* (nşr. Zebîhullah Safâ), Tahran 1348 hş., s. 65-66; Aynülkudât el-Hemedânî, *Nâmehâ* (nşr. Ali Nakī Münzevî), Tahran 1362, I, 62; II, 171; Attâr, *Mantıku't-tayr* (trc. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1962, II, 30, 146, 208; Câmî, *Nefeḥâtü'l-üns*, Tahran 1370 hş., s. 314, 315; Ali Şîr Nevâî, *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve* (haz. Kemal Eraslan), İstanbul 1979, s. 194, 195; M. Fuad Köprülü, *İlk Mutasavvıflar* (İstanbul 1919), Ankara 1966, s. 13; Nasrullah Pürcevâdî, "Şerḥ-i Aḥvâl-i Şeyḫ Muḥammed Ma'şûḳ-ı Ṭûsî", *Ma'ârif*, IV/2, Tahran 1366/1987, s. 169-198.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

MATBAA
(مطبعة)

Sert bir basma kalıbının izini daha yumuşak bir maddenin üzerine baskıyla çıkarma esasına dayanan tab' etme / basım sanatının tarihi oldukça eskilere dayanır. Kâğıt üzerine ilk baskı örnekleri Çin'de ortaya çıkar. Burada 600 yılına doğru "blok kitap" basımı yapılmaya başlanmış, bunu Japonya ve Kore takip etmiştir. Uygur Türkleri'nin IX. yüzyıldan itibaren Çin modeline örnek teşkil eden ağaç harflerle baskı yaptıkları bilinmektedir. Kâğıt imali işinin Doğu'dan Batı'ya yayılması sonucunda Avrupa'da ağaç kalıplarla basım yapma teknikleri benimsenmiş, tek tek

sayfalar basılmış, blok kitaplar da bunlardan türemiştir. Müteharrik basımın ilk olarak Almanya'da Mainz şehrinde Johann Gutenberg tarafından 1440 yılında gerçekleştirildiği kabul edilir. 1454-1455 yıllarında Mainz'de madenî harflerle baskı yapan matbaada basılan ilk kitaplara ait örnekler bugüne ulaşmıştır. Avrupa'da XV. yüzyılda ortaya çıkan matbaa, asrın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'ne iltica eden İspanyol yahudileri tarafından İstanbul'a getirilmiş, bunu Rum ve Ermeniler'in kendi matbaalarını kurmaları takip etmiş, 1727'de de ilk Türk matbaası açılmıştır.

Osmanlı Devleti. Matbaanın Avrupa'da siyasî ve dinî parçalanmanın bir mücadele silâhı olarak devreye girmesi kısa zamanda önem kazanıp yaygınlaşmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise gayri müslim matbaaları özellikle din konulu eserlere ağırlık vermiş ve genelde eğitim amacı taşımaktan öteye geçememiştir. İspanya'dan göç etmiş olan David ve Samuel ben Nahmias kardeşlerin bastığı, Jacob ben Asher'in standart bir hukuk kitabı olan *Arba'ah Turim* İstanbul'da kurulan yahudi matbaasının ilk ürünüdür (13 Aralık 1493). Bu matbaanın hemen 1492'deki göçlerin ardından açılarak faaliyete geçmesinin zayıf bir ihtimal olarak görülmesi (*EI*² [İng.], VI, 799), Nahmias kardeşlerin İstanbul'a gelmeden birkaç yıl önce Napoli'de bir matbaa açtıklarının dikkate alınmasıyla geçerliliğini kaybeder. Bu eserde kullanılan harfler daha önce İspanya ve Napoli'de basılan ilk kitaplarınkiyle aynıdır. Basımda kullanılan kâğıt ise Kuzey İtalya kökenlidir. Burada basılmış ikinci eser olan *Rosh Amana*'nın basım tarihi 1505'tir. Oğulları Yoseph ve Yaakov'la beraber Lizbon'dan gelen (1492) bir mülteci olarak Selânik'te matbaa açan Don Yehuda Gedalya 1504'te ilk eserini tabeder (Eski Ahid'in ilk beş kitabı = Pentateuch). İzmir'deki matbaa ise Abraham ben Yedidya Gabay tarafından açılır ve 1675'e kadar faaliyet gösterir. Bu şehirde 300 yıl içinde on iki basımevi tarafından çoğunlukla din ağırlıklı olmak üzere 400'den fazla eser basılır (1838'den itibaren Ladino dilinde 117 eser basılmıştır). 1710-1778 yılları arasında İstanbul'da faaliyet gösteren ve İzmir'de de bir şube açmış olan Yano ben Yaakov Eskanazi'nin kurduğu Osmanlı Devleti'nin en büyük matbaasında bu süre içinde 188 eser hazırlanmıştır. Yaakov'un hurufat dökümhanesinde Müteferrika Matbaası için gerekli harflerin dökümü de yapılmıştır (Sevilla-Sharon, s. 90).

İstanbul, ağır bir gelişme hızı göstermiş olmakla beraber XVII. yüzyıla kadar giderek artan bir etkinlikle yahudi matbaacılığının Venedik ve Amsterdam yanında önde gelen merkezlerinden biri haline gelmiştir. Kurulan ilk matbaanın yeri belli olmamakla birlikte 1573'te İstanbul'a gelen Stephan Gerlach, Sokullu Mehmed Paşa'nın Kadırga'daki sarayına inen yol üzerinde böyle bir matbaanın varlığına işaret eder. Sabatay Sevi hareketi basım işlerini olumsuz etkilemiş ve 1683-1710 yılları arasında İstanbul'da ve 1655-1695 yıllarında Selânik'te kitap basılmamıştır. XIX. yüzyıla gelinceye kadar İstanbul yahudi matbaacılığının merkezi olarak kalmış ve burada 800 kalem eser basılmıştır. Daha sonraki tarihlerde Selânik öne çıkmaya başlamıştır.

İstanbul'da ilk Ermeni matbaası 1567'de açılmış ve kısa zamanda yahudi matbuatıyla kıyaslanacak derecede etkin bir yayım hayatı yaşanmıştır. İlk matbaanın kurucusu olan Tokatlı Apkar matbaacılığı İtalya'da öğrenmiş, İstanbul'a döndüğünde gerekli malzemeyi beraberinde getirmiş, Surp Nigoğayos Kilisesi'nde ilk matbaayı açmıştı. 1567-1569 yıllarında burada dil bilgisi, takvim ve âyin kitaplarından oluşmak üzere beş eser basılmıştı. Apkar'ın Eçmiadzin'e gitmesiyle Ermeni matbaacılığı uzun süre kesintiye uğramıştır. 1677-1678'de faaliyet gösteren Eramyan Çelebi Kömürciyan Matbaası ile yeni bir dönem başlamakla beraber burada biri dinî, diğeri Küdüs'le ilgili olmak üzere yalnızca iki kitap yayımlanabilmiştir. 1694'te kurulan Merzifonlu Kirkor Matbaası kırk yıl faaliyette bulunmuştur. 1700'de Asdvadzadur tarafından oluşturulan ve daha sonra Arapyan Matbaası olarak tanınacak olan matbaada çok sayıda eser basılmıştır. Sarkis Tbir Matbaası 1703'ten 1752'ye kadar faaliyet göstermiş ve yine dinî ağırlıklı olmak üzere on üç eser basmıştır. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde mevcut çeşitli matbaalar arasında yirmiden fazla kitap tabeden Hovhannes Asdvadzaduryan Matbaası ve yir-

Sultan III. Murad'ın 1494 yılında Roma'da basılan Öklid şerhinin serbestçe satışıyla ilgili 996 Zilkade (Ekim 1588) tarihli fermanı

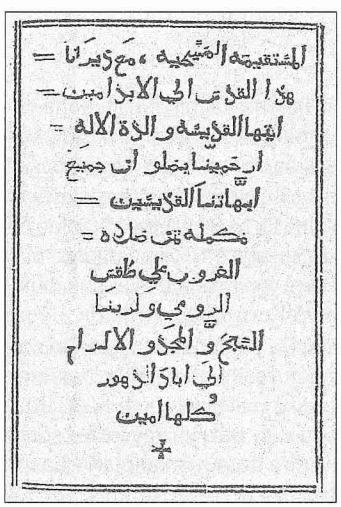

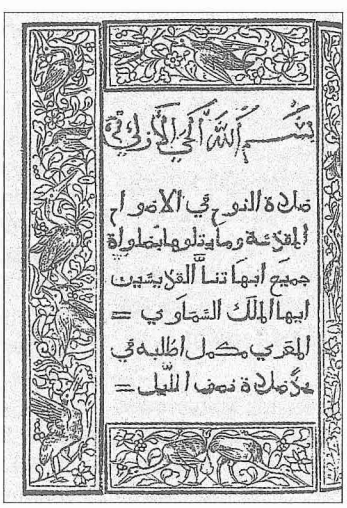

İtalya Fano'da 1514 yılında Arapça basılan ilk dinî kitap olan *Kitābū Ṣalāti's-sevā'i*'nin ilk ve son sayfaları

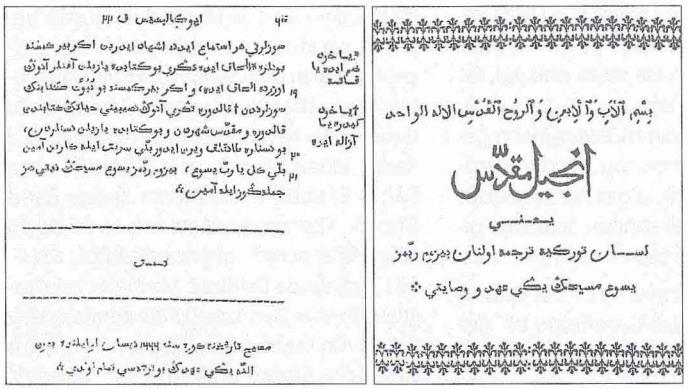

1666 yılında Arap harfleriyle basılan ilk Türkçe kitap olan İncil tercümesinin ilk ve son sayfaları

mi yıl faaliyet gösteren Amira Miricanyan'ın Mayr Tıpradun adlı matbaası diğer bazı küçük matbaalar yanında öne çıkmıştır. Ermeni matbaacılığı, Arap harfleri dahil olmak üzere çeşitli hurufat döküm ustalarının yetişmesinde önemli katkı sağlamıştır. Nitekim Mühendishâne Matbaası'nda kullanılan harflerin dökümü ve eski basım tezgâhlarının onarımında emeği geçen ve dört oğluyla birlikte çalışan Bogos Araboğlu (Arabyan) 1814'te nesih dökümünü başarıyla gerçekleştirmiş ve 1817'de ta'lik hurufat dökümünü üstlenmiştir (Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, s. 321). Anadolu'da da yaygınlık gösteren Ermeni matbaacılığı, XIX. yüzyılda imparatorluğun önemli merkezlerinde yayım hayatını etkin olarak sürdürmüştür.

İstanbul'da ilk Rum matbaası kiliseler arasındaki mücadelenin bir aracı olarak kurulmuş ve matbaacılık faaliyetine Londra'da başlayan Nicodemus Metaxas tarafından 1627'de açılmıştır. Beyoğlu'nda faaliyete geçen bu matbaanın bastığı ilk eser *Mûsevîler Aleyhine Bir Risâle* adını taşır. Matbaa 1628'de Cizvitler'in baskısıyla kapanır. Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi'nde kurulan matbaa ise 1798'den sonra etkin bir şekilde faaliyet göstermeye başlar. XVIII. yüzyıl boyunca Venedik, Viyana ve Memleketeyn prensliklerinde bulunanların yanında Yunanca eser basan Balkanlar'ın tek ve en önemli matbaası Moschopolis'te (Voskopoja) faaliyet göstermiş, 1731-1769 yılları arasında burada yirmi bir eser basılmıştır.

II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde zaman zaman, müslümanların Arap harfleriyle eser basmalarının yasaklanmış olduğu ileri sürülmüş olmakla beraber bunu belgelemek mümkün değildir. Avrupa'da mağribî hurufatıyla basılan Arapça eserler Osmanlı topraklarına erken tarihlerde satılmak üzere getirilmiştir. 1494'te Roma'da Arapça tabedilen Nasîrüddîn-i Tûsî'nin Öklides şerhinin serbestçe satışıyla ilgili olarak III. Murad'ın verdiği (Zilkade 996 / Ekim 1588), bu eserin basımına ilâve edilmiş ferman yalnızca Türkçe basımın ilk örneğini teşkil etmekle kalmaz, basma kitaplara karşı herhangi ciddi bir ön yargının bulunmadığını da gösterir. 1666'da Arap harfleriyle Türkçe olarak ilk İncil tercümesinin yayımlanmış olduğu bilinmektedir.

Fano'da (İtalya) tabedilen *Kitâbü Ṣalâti's-sevâ'î* Avrupa'da Arapça olarak yayımlanan ilk dinî eser olmuş (1514), bunu diğer din konulu ve genelde Şark'taki hıristiyanlara hitap eden çeşitli basımlar izlemiştir. Aynı sayfada iki sütün halinde Süryânîce ve Süryânî harfleriyle Arapça (Karşûnî) olmak üzere iki dilde hazırlanmış olarak Kuzey Lübnan'daki Aziz Antoni Manastırı'nda Şam Mârûnî Metropoliti Sarkis er-Rizzî öncülüğünde basılan *Kitâbü'l-Mezâmîr* Osmanlı-Arap dünyasında tabedilen ilk kitaptır (1610). Bu bölgede Rumlar ve Mârûnîler basım işlerinde öncü rol oynamışlardır. Eflak Voyvodası Constantin Brîncoveanu'nun Ortodoks Araplar'ın din kitaplarının tab'ı için Arapça basım yapmak üzere açtığı matbaa (1701), burayı ziyaret eden Halep metropoliti Athanasiyus ed-Debbâs'a hediye edilmiş (1704) ve Halep'te kurularak faaliyete geçen matbaanın Arapça olarak bastığı ilk eser yine bir mezâmîr kitabı olmuştur (1706). Bu eser Osmanlı-Arap dünyasında Arapça basılan ilk eser özelliğini de taşır. Beş yıl içinde burada hepsi Arapça olmak üzere on eser daha basılmış ve metropolitlik bölgesindeki ruhbana ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Athanasiyus'un yardımcılığında bulunmuş olmakla beraber Katolikliğe geçmesinden ötürü Halep'ten sürülen Abdullah ez-Zâhir tarafından Şüveyr'deki (Lübnan) Aziz Yahyâ Manastırı'nda teşkil edilen matbaa, bölgenin 1733-1899 yılları arasında faaliyetini sürdürecek ilk matbaası olmuştur. İspanyol Cizviti J. E. Nieremberg'in Arapça'ya çevrilen *Mîzânü'z-zamân* adlı eseri burada tabedilen ilk kitaptır. 150 yıl içinde matbaada otuz üç eser basılmış, ayrıca otuz altı ikinci basım yapılmıştır.

1751'de Beyrut'ta Aziz George Manastırı'nda ilk Rum-Ortodoks matbaası açılmışsa da bu uzun ömürlü olmamış ve burada yalnızca üç âyin kitabı basılmıştır. 1785'te Mârûnîler'e ait bir matbaa Düvvâr'da (Lübnan) Mâr Mûsâ Manastırı'nda kurulmuş, İngiliz ve Amerikan Protestan misyonerlerinin 1820'lerde Malta'da tesis ettikleri matbaanın Arapça basım tezgâhları 1834'te Beyrut'a nakledilerek burada bir Amerikan misyonerlik matbaası açılmıştır. Bunu birkaç yıl sonra Cizvit tarikatının kurduğu matbaa (Imprimerie catholique) takip etmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Beyrut başta olmak üzere Suriye'nin çeşitli yerlerinde çoğunlukla hıristiyan Araplar tarafından pek çok özel matbaa kurulmuştur.

İbrânîce metinler basmak üzere Kudüs'te ilk matbaanın en erken 1830'da açıldığı tahmin edilmektedir. 1848'de bir taş baskısı (litografya) yapan bir matbaa ile Protestan misyoner matbaası kurul-

Juan Eusebio Nieremberg'in *Mîzânü'z-zamân* adıyla Arapça'ya çevrilen eserinin 1734 baskısının ilk sayfası

muştur. Daha sonraki yıllarda Kudüs, her türlü misyonerlik faaliyetinin merkezi haline dönüşerek Arapça ve Türkçe dahil çeşitli dillerden eserlerin buluştuğu bir yer olmuştur.

Osmanlı Irakı'nda ilk matbaanın Kâzımiye'de 1821 veya 1830 yılında açıldığı sanılmaktadır. Taş baskısı basım yapan bu matbaada yalnızca bir eser tabedilmiştir. 1859'da Dominiken papazı tarafından özel ve Midhat Paşa'nın valiliği sırasında Türkçe ve Arapça olarak çıkan *ez-Zevrâ* gazetesinin matbaasından istifadeyle resmî bir matbaa açılmıştır (1869). Hicaz vilâyetinde ilk matbaa 1882'de resmî *Ḥicâz* gazetesinin matbaasını kullanarak açılır ve iki yıl sonra litografya ile tanışır. Yemen vilâyetine ise matbaa San'a'da yayımlanan aynı adlı haftalık gazetenin basımı münasebetiyle girer (1877).

Basım faaliyetlerinin etkin bir şekilde görüleceği Mısır'da ilk matbaa Fransızlar'ın işgali sırasında ortaya çıkar. İlk basım ürünleri olan Arapça propaganda broşürleri, Napolyon'un amirallik gemisi Orient İskenderiye'ye doğru yol alırken hazırlanır ve daha sonraki işgalin ardından 1801'deki tahliyeye kadar faaliyet göstermek üzere bu şehirde kurulur (1798). Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa zamanında 1821'de Kahire Kasrü'l-aynî Mektebi'nde açılan matbaa ertesi yıl Bulak'a taşınarak (Sinoué, s. 185) büyük ölçüde genişletilir ve burada Türkçe, Arapça ve Farsça eserler, Avrupa'da neşredilmiş bilimsel eserlerin çevirileri ve bir gazete basılır. İskenderiye'de de bir matbaa kurularak yarı resmî *Moniteur égyptien* gazetesi yayımlanır. Bu iki matbaada 1826 yılı içinde fen, tarih ve coğrafyaya da dair altmış dört eser tabedilir. Ancak bu kitaplar da İstanbul'da basılanlar gibi az bir okuyucu kitlesine hitap eder ve pek fazla satılmaz, dolayısıyla masraflarının daima hazine tarafından karşılanması kaçınılmaz olur. Osmanlı Libyası'na (Trablusgarp vilâyeti) matbaa 1866'da, ilk Arapça eserin 1849'da ve ilk litografya matbaasının 1857'de açıldığı Tunus'a ise 1845'te girmiştir.

İbrâhim Müteferrika'dan önce Türk matbaasının işletmeye açılması için yabancıların çeşitli girişimlerde bulunduğuna temas eden kayıtlar mevcut olmakla beraber bunların sıhhatini tam olarak tahkik etmek mümkün değildir. Öncelikle Venedik kanalıyla güzel hurufatlı bir matbaa takımının getirtilmiş olduğu, aynı şekilde başka bir denemeye bir İngiliz girişimci tarafından teşebbüs edildiği, her ikisinde de malzemelerin müsadere edilerek denize atıldığı, yalnızca İngiliz'in zararının ödendiği, matbaa getirmek isteyen bir mühtedinin ise idam edildiği, IV. Mehmed zamanında (1648-1687) yapılan girişimin ulemânın müstensihlerin geçim sıkıntısına düşecekleri uyarısı üzerine sonuçsuz kaldığı, diğer bir teşebbüsün de sadrazam tarafından önlendiği gibi bilgiler bu anlamdadır (Babinger, s. 8).

İlk Türk matbaasının 1727'de açılmasının (bk. DÂRÜTTIBÂA) genelde bir gecikme olarak değerlendirilmiş olmasının, mevcut okur yazar kitlesi ve medrese talebelerinin gerekli kitaplarla yeterince donatılmış olması, matbaanın açılmasından sonra basılan eserlerin ve satış miktarlarının sayısal verileri karşısında geçerli bir dayanağı yoktur. Bu gecikmeye, hayatlarını eser çoğaltmakla kazanan müstensihlerin karşı çıkmasının sebep olduğu iddiası da tahmine dayalı bir yakıştırmadan öteye geçmez. Böyle olmuş olsa dahi bu, matbaaya karşı Avrupa'da da aynı kaygılardan hareketle belirli tepkilerin oluştuğu göz önüne alındığında ağırlığını kaybeder. Nitekim Paris'te 6000 müstensih ve kitap ressamı matbaaya şeytanî bir sanat olarak karşı çıktığında işlerini kaybetme endişesinden hareket etmekteydi. XVIII. yüzyılda Osmanlı topraklarında 80.000 müstensihin bulunduğu (Marsigli'den naklen Jorga [*Geschichte des Osmanischen Reicher*, IV, 362]; yine Marsigli'yi kaynak göstererek sayıyı 90.000 olarak veren Danişmend [*Kronoloji*, IV, 16]; Jale Baysal ise bunu yalnızca İstanbul'da çalışan müstensihlerin sayısı olarak verirken hataya düşer [*Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, s. 9]; aynı şekilde *EI*² [İng.], VI, 795) ve bunların 6000 kadarının İstanbul'da çalıştığına dair verilen bilgiler, eserlerin yeterli sayıda çoğaltılabileceğini göstermesi yanında ekonomik kaygılardan hareketle karşı çıkabilecek önemli bir kitlenin mevcudiyetine de işaret eder. Bu muhtemel mesele bilindiği gibi yalnızca dinî konular dışında kalan eserlerin basılmasına izin verilmesiyle çözülür. Ulemânın matbaaya karşı çıkarak gecikmenin bir etkeni olduğu iddiasının da kabul edilir bir tarafı yoktur. Basılan eserlerde matbaaya meşruiyet kazandırmak amacıyla şeyhülislâmın fetva vermesi ve önde gelen ulemânın takrizler yazarak bu işi desteklediğini göstermesi dışında İbrâhim Müteferrika'dan sonra matbaanın işletmesini üstlenenlerin kadılıklarda bulunmuş ilmiye mensuplarından oldukları ve kitapların basıma hazırlanması yanında tashihlerinin de ulemâdan oluşan heyetler tarafından yerine getirildiği gerçeği göz ardı edilmiş görünmektedir. Nitekim matbaada basılacak ilk eserlerin denetim ve tashih işlerinde eski İstanbul kadısı İshak Efendi, eski Selânik kadısı Sâhib Efendi, eski Galata kadısı Esad Efendi, Kasımpaşa Mevlevîhânesi şeyhi Mûsâ Efendi'nin görevlendirildiği, 1814-1817 yıllarında Üsküdar Matbaası'nda basılan *Kāmus Tercümesi*'nin mukabelesinin devrin önde gelen âlimlerinden Âsım Efendi'ye havale edildiği bilinmektedir (Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, s. 213 vd.). Bununla beraber tashih heyetlerinin ulemâdan teşkil edilmesinde mutlaka ilmiye sınıfına mensup olmakla ilgili bir şart aramak da hatalı bir değerlendirme olurdu. Zira devrin eğitilmiş kadrolarını oluşturduğundan bu tür işlerin üstesinden ancak bu kesimin gelebileceği açıktır. Gayri müslim matbaalarında basılan eserler de aynı sebepten ötürü din adamları tarafından tashih edilmekteydi.

İlk zamanlardan beri başarısız ve çirkin hurufatla Avrupa'da Arap harfleriyle basılan eserlerin Şark'ın estetik duygusuna hitap etmediği ve hat sanatının nefasetine alışmış gözlerde rahatsızlık meydana getirdiği kesindir. Buna alışılması zaman almış, ancak harf dökümcülüğünün gelişmesi de bunda önemli bir tesir icra etmiştir. İtalya'da müzik notalarının uzun zaman elle çoğaltılan nüshalarının tercih edildiği ve daha ucuza mal olmasına rağmen matbularına itibar edilmediğine dair kayıtlar (Babinger, s. 8) bu tür estetik ve psikolojik etkilenmelerle ilgili paralel örneklerdendir.

Müteferrika Matbaası'na ilk teknik yardımların İstanbul'da faaliyet gösteren gayri müslim matbaalarından geldiği, Ermeni matbaasından bir baskı tezgâhı alındığı, yahudilerden harf dökümü için faydalanıldığı ve gerekli bazı malzemelerin Avrupa'dan getirtildiği anlaşılmaktadır. Yirmisekizçelebizâde Mehmed Said Efendi'nin Arapça hurufat döktürme girişiminin pek başarılı olmaması üzerine, 1725-1732 yılları arasında Viyana'da Türk şehbenderi olarak kalmış olan Kazgancızâde Ömer Ağa'nın yardımıyla altı Türk ustası eğitim için Viyana üzerinden Hollanda'ya yollanmış ve burada 200-250 kilo kadar Arap harfleri döktürülerek İstanbul'a getirilmiştir. Ömer Ağa ayrıca matbaada çalıştırılmak üzere basmacı ustası ve mürettip tedarik ederek İstan-

bul'a göndermiştir. Matbaada sekiz usta ve otuz altı çırağın çalıştığı bildirilmektedir (*a.g.e.*, s. 11).

Bu matbaada toplam 12.500 adet olmak üzere yirmi üç cilt halinde on yedi eserin basılmış olduğu göz önüne alındığında basılan eser sayısının azlığı ve bunun karşısında gayri müslim matbaalarında daha çok sayıda ve daha fazla eser basılmış olması gerçeği izaha muhtaç bir keyfiyettir. Bunun sebebini, her iki kesim arasındaki okur yazarlık oranında ve matbu eserlere olan taleplerindeki farklılıkta görmek yanıltıcıdır. Türkçe basımlı kitaplar, Osmanlı Devleti sınırları içinde bu dili anlayan daha kısıtlı bir kesime hitap etmekteyken Yunanca, İbrânîce ve Ermenice kitapların bu sınırlar dışında yaşayan çok daha geniş bir kesimin istifadesine sunulabildiği ve bu eserlerin yurt dışına da sevkedilmekte olduğu, dolayısıyla çok daha geniş bir pazara sahip bulunduğu göz önünde tutulmalıdır.

Müteferrika Matbaası'nın 1730 ayaklanmasından yara almadan kurtulduğu ve matbaaya karşı bir tepkinin mevcut olmadığı bilinmektedir. Bu ayaklanmaya İstanbul'daki 6000 müstensihin de katıldığı ve matbaa ile birlikte Kâğıthane'deki kâğıt imalâthanesinin de tahrip edildiği iddiaları (Tott, s. 15) gerçekleri yansıtmadığı gibi burada kâğıt imalâtının uzun zamandır yapılmadığı ve yerini çoktandır bir bez imalâthanesine bırakmış olduğu 1679'da İstanbul'a gelen Marsigli'nin gözlemleriyle sabittir (*Stato militare*, s. 138). Bununla beraber matbaanın bu kargaşadan etkilenmiş olarak 1731 senesi içinde faaliyet göstermediği kaydedilmektedir (Babinger, s. 19). Ancak matbaanın bu ayaklanmanın infial noktalarının dışında olduğu kesindir. 1807'de Nizâm-ı Cedîd'in sona ermesiyle başlayan darbe ve karşı darbeler döneminde matbaa, başta çağdaş teknik eğitimle ilgili pek çok kitabın basıldığı yeni sistemin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmiş olarak Nizâm-ı Cedîd'e karşı duyulan tepkinin hedefleri arasına girmiştir. 1797'den itibaren önce Hasköy'de yeni açılan (1795) Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun'un zemin katında faaliyete başlayan ve 1802'de Sultan Ahmed'de Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa Medresesi'nin bulunduğu Kapalıfırın adlı semte kısa süreli olarak taşındıktan sonra 1803'te Selimiye Kışlası civarında yapılan müstakil binasına yerleşerek faaliyetini sürdüren matbaa reform döneminin önemli göstergelerinden olan Levent Çiftliği, Üsküdar ve Selimiye kışlaları gibi askerî kuruluşlarla aynı âkibete uğramış (17 Kasım 1808), yakılarak tahrip ve yağma edilmiştir (Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, s. 139-140, 150). Nisan 1824'te tekrar İstanbul tarafına taşınan matbaa ancak 1826'dan sonra başlayan yeni dönemde etkin bir faaliyet içine girer ve asrın sonlarına doğru vilâyetlerdeki toplam sayısının yüzleri bulduğu ve yalnızca İstanbul'da elli dört büyük matbaanın faaliyet gösterdiği önemli bir gelişme ortaya koyar. Bu dönemde matbaa, Osmanlı Devleti'nde temsil edilen ulusların yalnızca fikrî uyanış ve çağdaş eğitim sahalarında büyük hizmet vermekle kalmaz, aynı zamanda imparatorluğun sonunda cereyan eden siyasî mücadelelerin en etkili silâhı olarak kullanılır.

Osmanlı Dışı Ülkeler. Rusya Müslümanları. Rus idaresinde yaşayan müslüman ahali bilhassa Kazan'da önemli bir fikrî gelişme göstermiş, zaman içinde pek çok okulun açılması dinî eserlere duyulan talebi giderek arttırmıştır. Eserlerin elle çoğaltılması burada da pahalıya mal olan zaman alıcı bir iş olduğundan XVIII. yüzyılın sonlarına doğru özellikle Kazan'da bir matbaa açılmasına karşı büyük bir istek doğmuştur. Bu yüzyıl içinde Çarlık hükümeti tarafından Arap harfleriyle bazı şeylerin basıldığı bilinmektedir. Nitekim Büyük Petro, 1722'de Kafkas cephesindeki İran savaşı sırasında halkı İran'la iş birliği yapmaması hususunda uyaran bildiriler bastırmış ve bu amaçla Türk harfleri döktürmüştü. 1786'da Saint Petersburg'daki Šnor Matbaası'nda mahallî idareler ve zaptiye nizamnâmeleri Tatarca olarak basılmıştır. 1787'de II. Katharina'nın emriyle bu matbaada asrın sonuna kadar beş baskı yapmak üzere Kur'an basımı gerçekleştirilmiştir.

1797'de Kazanlı tüccarlardan Ebülgazi Buraş, Çar I. Paul'ün izniyle Kazan'daki Tatar Gimnazyumu'nda ilk matbaayı açmıştır. Bu matbaada kullanılan dört tezgâh Petersburg'da faaliyet gösteren, ancak kapanmış olan Asya Matbaası'ndan çarlık hükümeti tarafından belirli bir işletme bedeli karşılığında tahsis edilmiştir. Buraş'ın -başlangıçtaki Osmanlı uygulamasının tam tersi olarak- yalnızca Kur'an, dua kitapları ve diğer dinî eserler basmasına izin verilmiş olması, bunun dışında kalan sahalarda kitap basmasının yasaklanması, müslüman halkın çağdaş gelişmeleri takibine ve entelektüel gelişimine sekte vurmayı amaçlayan bir tasarrufa işaret etmesi bakımından anlamlıdır. Basıma hazırlanan nüshalar müftülük tarafından kontrol edilmekteydi. 1801'den itibaren burada tabedilen ilk eserler özellikle okullardaki talebeler için hazırlanan Kur'an cüzleri (*Haftiyak*), *İman Şartı* (*Şerâtü'l-îmân*, *Elifbâ*) olmuş ve bunlar pek çok baskı yapmıştır. 1802'de Kur'an'ın tamamı tabedilmiştir. Aynı yıl içinde Sûfî Allahyar'ın Türkçe *Fevzü'n-necât* ve *Sebâtü'l-âcizîn* adlı eserleriyle *Birgivî Risâlesi* basılmıştır. Aynı matbaada 1802'de tabedilen sekizinci eser *Üstüvânî Kitabı*'dır. 1805'te Buraş'ın vefatına kadar burada 11.000 *İman Şartı*, 7000 *Haftiyak*, 1200 *Birgivî Risâlesi* ve 3000 adet Kur'an basılmıştır. Kazan Matbaası 1806-1809 yılları arasında yine tüccardan Yûsuf İsmâiloğlu Apanay tarafından işletilirse de yeni eserlerden ziyade daha önceki basımların tekrar neşriyle yetinilir (meselâ üç yıl içinde 19.500 adet *Elifbâ* tekrar basılmıştır). 1810-1811 ve 1813-1815 yıllarında ise hiç eser basılmamıştır. 1804'te Kazan'da kurulan üniversite 1809'da Arap harfleriyle basım yapacak olan kendi matbaasını açar. Bazı dinî eserler yanında burada ilk Tatarca ders kitabı (1809) ve Tatarca-Rusça bir sözlük (1819-1821) gibi özellikle eğitimle ilgili kitaplar tabedilir. 1801-1841 yılları arasında Kazan'da basılan bütün eserlerin sayısı 201'i bulduğu hesaplanmaktadır ki bunun önemli bir basım etkinliği olduğu açıktır.

1841'den sonra özel matbaalar devreye girer. Şâhî Yahyâ tarafından 1844'te açılan matbaa bir müslüman müteşebbisin kurduğu ilk özel matbaa olmuştur. Burada başta Kur'an olmak üzere taş basması eserler tabedilir. Bununla beraber XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren özel matbaaların çoğalmasına paralel biçimde tasavvufla ilgili ve din dışı eserlerin basımında da önemli bir artış gözlenir. Ferîdüddin Attâr'a isnat edilen *Pendnâme*, İbrâhim Hakkı'nın *Mârifetnâme*'si, Nasreddin Hoca *Letâif*'i, Ebû Hanîfe'den bir tefsir, Ebüssuûd Efendi'nin *Risâle*'si, *Revnaḳu'l-İslâm*, *Tuḥfetü'l-mülûk* ve Gazzâlî'nin bazı eserleri 1841-1860 yıllarında tabedilmiştir. Rusya idaresindeki müslümanların matbaa merkezi olarak Kazan'da gelişen fikrî hayat basılan eserlerle takviye bulmuş ve Rusya'da yaşayan müslüman halkın kültürel ve dinî kimliğinin korunması ve gelişmesinde en önemli rol oynamıştır.

Hindistan ve Afganistan Müslümanları. Tipografik matbaa ilk defa Portekiz Cizvitleri tarafından 1556'da Goa'da açıl-

mıştır. Bu tarihten itibaren misyonerlik amaçlarına hizmet etmek için burada başta İncil olmak üzere mahallî dillere tercüme edilmiş çeşitli dinî kitaplar tabedilmiştir. Bunların bir kısmı Arap, Fars ve Urdu dillerinde Avrupa'da basılmış olarak ithal edilmiştir. Bu üç dilden basım yapan ilk matbaa 1780'lerde İngiliz Doğu Hindistan Şirketi tarafından Kalküta'da kurulmuştur. Misyonerlik faaliyeti yanında ticarî etkinliğe de katkısı söz konusu olduğundan İngilizce-Farsça sözlükler ilk basımlar içinde önemli yer tutar ve ilk defa böyle bir sözlük 1780'de Malda'da (Kuzey Bengal) basılır. Burada da tercih edilen hurufat cinsi nesta'liktir. İngiliz sömürge idaresi özellikle idarî ve tarihî sahada bilgilendirmeyi hedef alan eserlerin basımına öncelik verir. İran edebiyatından Sa'dî-i Şîrâzî'den *Pendnâme* (1788), *el-Külliyyât* (1791), *Dîvân-ı Ḥâfıẓ* (1791), Hâtifî'nin *Leylâ vü Mecnûn* (1788), Nahşebî'nin *Ṭûṭînâme* (1792) gibi eserleri İran ve Rusya müslümanlarının da bastığı kitaplar olarak dikkat çekmektedir. 1792'de Kalküta'da *el-Ferâ'iżü's-Sirâciyye*, 1811'de Kur'an indeksi, 1829'da Abdülkādir'in Urduca ve 1866'da Şah Veliyyullah'ın Farsça Kur'an tercümelerinin baskısı yapılır. Taş basmacılığı 1820'lerde İngiliz Doğu Hindistan Şirketi tarafından getirilir ve İran'da da gözlenen aynı sebeplerden ötürü kısa zamanda büyük bir gelişme gösterir. Çeşitli yerlerde faaliyet göstermiş olarak din ve edebiyat sahasında çok sayıda Urduca ve Farsça eser tabedilir.

Afganistan'a matbaa İngiliz sömürge idaresinin genişlemesi neticesi olarak girer ve öncelikle Peştu dilinde eserler basılır. Bununla beraber müstakil ve etkin bir gelişme göstermez. Bu dilde misyonerlik faaliyetiyle ilgili kutsal metinlerin basımı genelde Afganistan dışında gerçekleşir (Bengal'de 1818'de İncil, 1820'de Tevrat'tan ilk beş kitap, daha sonra Londra'da basılan Peştu dilinde İncil, 1889). Dil bilgisi ve edebiyat ürünleri ağırlıklı Afganistan'a yönelik basım faaliyetleri daha ziyade Hindistan ve Londra merkezli olarak sürdürülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

F. Marsigli, *Stato militare dell'impero ottomano*, Haag-Amsterdam 1732, s. 138; F. Baron de Tott, *Mémoires sur les turcs et les tartares*, Amsterdam 1784, s. 15; G. Toderini, *Letteratura Turchesca*, Venedik 1787, I, tür.yer.; N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha 1911, IV, 362; F. Babinger, *Stambuler Buchwesen im 18. Jahrhundert*, Leipzig 1919, tür.yer.; Selim Nüzhet [Gerçek], *Türk Matbaacılığı*, İstanbul 1928, tür.yer.; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (İstanbul 1943) (haz. Aykut Kazancıgil – Sevim Tekeli), İstanbul 1982, s. 159 vd.; Joseph Nasrallah, *L'imprimerie au Liban*, Harissa 1949, s. 1-62; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 16; Osman Ersoy, *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*, Ankara 1959; M. D. Peyfuss, *Die Druckerei von Moschopolis: 1731-1769. Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida*, Wien 1966, tür.yer.; A. Yaari, *Hebrew Printing in Constantinople. Its History and Bibliography*, Jerusalem 1967, tür.yer.; Jale Baysal, *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, İstanbul 1968; A. G. Karimullin, *U istokov tatarskoy knigi*, Kazan 1971; M. Sevilla-Sharon, *Türkiye Yahudileri: Tarihsel Bakış*, Jerusalem 1982, s. 88-91; B. Aggoula, "Le livre libanaise de 1585 à 1900", *Exposition: Le livre et le Liban jusqu'à 1900* (ed. C. Aboussouan), Paris 1982, tür.yer.; Wahid Gdoura, *Le début de l'imprimerie arabe à Istanbul et en Syrie: Evolution de l'environment culturel: 1706-1787*, Tunis 1985, s. 59-70, 124-187; Orhan Koloğlu, *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*, İstanbul 1987; Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi: 1776-1826*, İstanbul 1995, tür.yer.; a.mlf., *Mühendishâne ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog*, İstanbul 1997; Turgut Kut – Fatma Türe, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar*, İstanbul 1996, tür.yer.; M. Schmelzer, "Hebrew Manuscripts and Printed Books Among the Sephardim Before and After Expulsion", *Crisis and Creativity in the Sephardic World: 1391-1648* (ed. B. R. Gampel), New York 1997, s. 257-266, 380-384; M. Kemper, *Sufis und Gelehrte in Tatarien und Baschkirien: 1789-1889*, Berlin 1998, s. 43-50; G. Sinoué, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Son Firavun* (trc. Ali Cevat Akkoyunlu), İstanbul 1999, s. 185; Yaron Ben-Naeh, "Hebrew Printing Houses in the Ottoman Empire", *Jewish Journalism and Printing Houses in the Ottoman Empire and Modern Turkey*, İstanbul 2001, s. 73-98; *The Beginnings of Printing in the Near and Middle East: Jews, Christians and Muslims*, Wiesbaden 2001; *Sprachen des Nahen Ostens und die Druckrevolution: Middle Eastern Languages and the Print Revolution* (ed. Eva Hanebutt - Benz v.dğr.), Westhofen 2002; G. Weil, "Die ersten Drucke der Türkei", *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, XXIV (1907), s. 49-61; E. Layton, "Nikodemos Metaxas the First Greek Printer in the Eastern World", *Harvard Library Bulletin*, XV/2 (1967), s. 140-168; İsmet Binark, "Türkiye'ye Matbaanın Geç Girişinin Sebepleri Üzerine", *TK*, sy. 65 (1968), s. 295-304; W. J. Watson, "Ibrahim Müteferrika and Turkish Incunabula", *JAOS*, LXXXVIII (1968), s. 435-441; Pars Tuğlacı, "Osmanlı Türkiyesi'nde Ermeni Matbaacılığı ve Ermenilerin Türk Matbaacılığına Katkısı", *TT*, XV/86 (1991), s. 48-56; F. Hitzel, "Manuscrits, livres et culture livresque à Istanbul", *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, sy. 87-88, Aix-en-Provence 1999, s. 19-37; Evangelia Balta, "Périodisation et typologie de la production des livres Karamanlı", *a.e.*, sy. 87-88 (1999), s. 251-275; J. Strauss, "Le livre français d'Istanbul (1730-1908)", *a.e.*, sy. 87-88 (1999), s. 277-301; S. Rumpf – Dorner, "Die Anfänge des Buchdrucks in der Türkei", *Biblos*, XLIII/1-2, Wien 1994, s. 33-39; G. Oman, "Matbaʿa (in the Arab World)", *EI²* (İng.), VI, 794-799; Günay Alpay Kut, "Maṭbaʿa (in Turkey)", *a.e.*, VI, 799-803; G. W. Shaw, "Matbaʿa (in Muslim India, in Afghanistan)", *a.e.*, VI, 804-807; Vağarşag Seropyan, "Ermeni Basımevleri", *DBİst.A*, III, 181-183; Turgut Kut, "Matbaalar", *a.e.*, V, 308-310.

KEMAL BEYDİLLİ

İran. İran sahasında ilk baskı, tahta kalıplarla 1294 yılında İlhanlı Geyhatu Han'ın emriyle kâğıt para basımında gerçekleşmiştir. 1607'den sonra İsfahan'a yerleşen hıristiyan Karmeli mezhebi mensupları, yanlarında getirdikleri matbaada ilk defa 1629'da Arapça ve Farsça hıristiyan din kitapları bastılar. Safevîler zamanında 1641'de Ermeniler İsfahan'ın Culfa kazasında kâğıdı, hurufatı, ve mürekkebinin hazırlandığı Arap harfleriyle baskı yapan bir matbaa kurdular. Onlar da burada kendi dinî içerikli kitaplarını bastılar. Fakat bu matbaadan İsfahanlı hıristiyanlardan başka kimse faydalanamadı. Bütün İranlılar'ın yararlanacağı bir matbaanın kurulması ancak bir asırdan fazla bir zamanın geçmesiyle gerçekleşecekti. Bu süre zarfında ülke dışında özellikle Leiden'de ilk Farsça kitaplar tabedildi. XVIII. yüzyılın sonuna doğru Hindistan'da Farsça kitapların basımı yapıldı. İran'da matbaanın gecikmesinin bir sebebi de hattatların işlerinin kesileceği endişesini taşımaları idi. Bununla birlikte birçok çevre, özellikle ülkeye seyahat eden Batılılar'dan matbaanın getirilmesi konusunda yardım istedi. Kaynaklarda 1199 (1785) yılında Bûşehr Limanı'ndan ülkeye bir matbaa makinesinin girdiğine dair bir kayıt vardır.

Kaçarlar döneminde Âkā Zeynelâbidîn Tebrîzî, Rusya'dan getirdiği matbaayı Azerbaycan valisi nâib-i saltanat Abbas Mirza'nın desteğiyle 1232'de (1817) Tebriz'de kurarak ilk çalışmayı başlattı. Bu matbaa Türkçe "basmahâne" ismiyle tanındı. Burada 1817'de basılan ilk kitap *Risâle-i Cihâdiyye*'dir. 1250 (1834) yılına kadar faaliyet gösteren matbaada son olarak Muhammed Hûî'nin *Risâle-i Âblekûbi*'si tabedildi. Londra'da baskı işini öğrenen Mirza Sâlih ülkeye dönünce 1234'te (1819) Tebriz'de ikinci bir matbaa kurdu. Daha sonra diplomatik görevle gittiği Rusya ve İngiltere'den birçok baskı makinesi yolladı. Bunlardan biriyle 1240 (1824-25) yılı civarında Tahran'da bir matbaa kuruldu. Bu matbaa 1261 veya 1262 (1846) yılına kadar açık kaldı.